

Patriotyzm i obywatelskość wedle intuicji Papieża z Polski

O. Jan Mazur OSPPE¹

Podjmując refleksję nad zagadnieniem patriotyzmu i obywatelskości, która wypływa z analizy niezwyklej spuścizny pastoralnej św. Jana Pawła II, warto sięgnąć do najbardziej zasadniczej przesłanki, jaką jest wyznawana przezeń chrześcijańska wiara. Pismo Święte kryje w sobie wiele intuicji niejako afirmujących postawę miłości własnej ojczyzny i aktywnej troski o jej pomyślność postrzeganą w świetle Objawienia. W tym miejscu niechaj wolno będzie przywołać pewien biblijny szczegół, który wprawdzie nie odnosi się wprost do niniejszych rozważań, ale niewątpliwie stanowi rodzaj pewnej inspiracji do uświadomienia sobie znaczenia obywatelskości.

Otóż św. Paweł Apostoł napisał do wiernych w Efezie: „Nie jesteście już obcymi i przybyszami, ale jesteście współobywatelami świętych i domownikami Boga” (Ef 2,19). Jak widać, Autor natchniony posłużył się słowem «współobywatele», które w oryginale greckim przyjmuje postać *simpolitai*, a więc zawiera człon *politai*. Jest to liczba mnoga rzeczownika *polites* – obywatel. Należy pamiętać, iż w starożytności greckiej i rzymskiej status obywatela cieszył się uznaniem i prestiżem, budząc respekt w społeczności państwa czy miasta (gr. *pólis*, łac. *civitas*). Jednak nie wszyscy mieszkańcy posiadali status obywatela. Nie cieszyli się nim np. imigranci czy niewolnicy. Obywatel miał bowiem udział w przywilejach, mógł w pełni korzystać z przysługujących mu w *pólis* praw,

¹ O. dr hab. Jan Mazur OSPPE, prof. UPJPII, kierownik Katedry Polityki Społecznej na Wydziale Nauk Społecznych UPJPII w Krakowie.

ale spoczywał na nim także obowiązek odpowiedzialności za dobro całej społeczności. Warto jeszcze zauważyć, iż obywatel to nie tylko pełnoprawny członek społeczności miejskiej czy państwowej, ale również ktoś, kto przynależy do wspólnego dziedzictwa, jakim jest ojczyzna².

Mając świadomość takiego właśnie znaczenia słowa «obywatel», św. Paweł skojarzył przynależność do wspólnoty Kościoła z obywatelstwem w *pólis*. Wydaje się, że podobną intuicję obywatelstwa można odnaleźć w wypowiedziach św. Jana Pawła II. Rzeczywistość tę postrzega w kategoriach odpowiedzialności za ojczyznę, naród, państwo.

Dla Papieża z Polski patriotyzm i obywatelskość stanowią jakby jedną całość, bez potrzeby wyraźnego rozróżnienia obu tych rzeczywistości. Jego rozumienie patriotyzmu łączy się z refleksją nad obywatelskim etosem. Obywatelskość niejako zakłada patriotyzm, wynika z umiłowania ojczyzny i narodu, ich dziejów i kultury. W nauczaniu św. Jana Pawła II można nawet wyodrębnić rodzaj teologii patriotyzmu, która jest bliskoznaczna teologii obywatelstwa. Jej elementy zawarte są m.in. w jego poemacie *Myśląc Ojczyznę*³, który napisał w 1974 roku. Można by je wyrazić następująco:

Ojczyzna jest odziedziczonym „po ojcach” zasobem dóbr, na które składają się wartości duchowe i materialne, kultura i ziemia. Teologiczna wizja ojczyzny wyrasta z nauczania Chrystusa, które otwiera ją na eschatologię i wieczność, ale nie pomniejszając tego, co ważne jest w doczesności. Patriotyzm postrzegany jako „ojczyzny umiłowanie” w gruncie rzeczy oznacza wewnętrzną postawę, a nade wszystko cnotę moralną znajdującą swe uzasadnienie w czwartym przykazaniu Dekalogu. Zarówno ojczyzna, jak i naród mają swoje teologiczne i egzystencjalne odniesienie do tajemnicy stworzenia i tajemnicy wcielenia, gdzie znajdują właściwe sobie ukierunkowanie

² M.A. Krapiec. *Polityka*. W: *Powszechna encyklopedia filozofii*. T. 8. Lublin 2007 s. 340.

³ K. Wojtyła. *Poezje i dramaty*. Kraków 1979 s. 87-90.

i głębię. Są społecznościami „naturalnymi” i jako takie pozostają rzeczywistościami nie do zastąpienia. W szczególności nie można narodu zastąpić państwem czy społeczeństwem⁴. Nie oznacza to jednak, że państwo, względnie społeczeństwo, zwłaszcza społeczeństwo obywatelskie, ma mniejszą wartość. Bynajmniej! Patriotyzm związany z narodem i ojczyzną oraz obywatelskość związana z państwem i społeczeństwem obywatelskim tworzą, a przynajmniej powinny tworzyć, spójną całość. Jak tę całość wyobrażał sobie Papież?

Analizując myśl św. Jana Pawła II na ten temat, trudno odnaleźć jakąś wyraźną wykładnię, i jest to zrozumiałe, gdyż nauczanie papieskie zasadniczo dotyczy ludzkiego zbawienia, a więc kwestie o charakterze doczesnym nie są dlań pierwszoplanowe. Jednakże nauczanie moralne, podejmowane w perspektywie zbawczej, może stanowić kapitalną intuicję dla spraw o charakterze doczesnym, ziemskim. Wydaje się, iż tego rodzaju intuicji dostarcza antropologia integralna Karola Wojtyły, z czasem Jana Pawła II. W tym miejscu warto zwrócić uwagę choćby na dwa jego sztandarowe dzieła: *Osoba i czyn* oraz *Miłość i odpowiedzialność*. Stanowią one jakby paradygmat, wedle którego można rozważać „patriotyzm i obywatelskość”.

Nietrudno zauważyć, że sens patriotyzmu i obywatelskości sugerują zawarte w tytule książki słowa: «osoba» i «czyn». Osoba bowiem jest podmiotem patriotyzmu. Umiłowanie ojczyzny lub narodu w gruncie rzeczy jest umiłowaniem wspólnoty osób przez osobę. Tylko osoba ludzka – w antropologii Karola Wojtyły ujmowana jako „ktoś”, byt jedyny i niepowtarzalny, składający się z materialnego ciała i niematerialnej duszy, będący konkretnym podmiotem (mającym zindywidualizowaną naturę)⁵ – zdolna jest do czegoś, co można określić mianem patriotyzmu. Jednakże patriotyzm domaga się konkretnego potwierdzenia, albowiem prawdziwa miłość do wspólnoty musi

⁴ J. Szymik. *Jan Paweł II o miłości do ojczyzny*. <<https://www.gosc.pl/doc/4751137.Jan-Pawel-II-o-milosci-do-ojczyzny>> [dostęp: 28.09.2020].

⁵ K. Wojtyła. *Osoba i czyn*. Kraków 1969 s. 75-76.

się wyrażać w odpowiedzialnej postawie. Charakteryzując tę postawę, przyszedł Papież posługuje się kategorią czynu. Rozważając sens ludzkiego czynu, zauważa, iż w czynie osoba sama siebie aktualizuje, czyli podejmuje zadanie samo-posiadania i samo-panowania⁶. Rozumny i wolny czyn, przeżywany osobowo, umożliwia odpowiedzialne uczestnictwo w życiu wspólnoty, w szczególności udział w funkcjonowaniu wspólnoty politycznej czy społeczeństwa obywatelskiego.

Jakkolwiek by było, czyn zawsze wyraża jakiś rodzaj aktywności człowieka, w tym również aktywność obywatelską. W czynie, w aktywności przejawia się sens obywatelskości, która znajduje swoje uzasadnienie w godności osoby ludzkiej. Jest to godność bytowa i aksjologiczna, której respektowanie – wedle nauczania Karola Wojtyły – warunkuje poprawne funkcjonowanie społeczności⁷, zwłaszcza społeczności państwowej lub społeczeństwa obywatelskiego.

Czyż zatem patriotyzmu i obywatelskości nie można postrzegać w paradygmacie osoby i czynu? Osoba jest wszakże podmiotem patriotyzmu, a więc umiłowania ojczyzny i narodu, a w konsekwencji także i państwa. Natomiast czyn, motywowany tą miłością, najbardziej charakteryzuje czy nawet wyraża obywatelskość.

Jeśli chodzi o przywołane dzieło pt. *Miłość i odpowiedzialność*⁸, to skojarzenie z patriotyzmem i obywatelskością wydaje się być jeszcze bardziej wyraźne. Można śmiało skonstatować, że umiłowanie ojczyzny i właściwa troska o dobro narodu i państwa to ostatecznie „miłość i odpowiedzialność”. Wprawdzie autor książki odnosi te słowa do małżeństwa i rodziny, ale można przecież scharakteryzować nimi społeczeństwo i państwo. Czyni to sam Jan Paweł II w swoich rozlicznych wypowiedziach, które zdają się ukazywać miłość i odpowiedzialność jako znak patrio-

⁶ Tamże s. 220-291.

⁷ K. Wojtyła. *Osoba: podmiot i wspólnota*. „Roczniki Filozoficzne” 24:1976 z. 2 s. 24-29.

⁸ Tenże. *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin 2020.

tyzmu i ściśle związanej z nim postawy obywatelskości⁹. Słowa te tworzą spójną całość. Przywołują najistotniejszą prawdę o człowieku kryjącą się w jego zdolności do miłowania i zarazem prawdę o jego odpowiedzialności za kształt życia społecznego (państwowego). Ważne jest nieustanne dopełnianie patriotyzmu odpowiednią postawą obywatelskości. Innymi słowy, obywatelskość winna być jakby weryfikowana przez postawę patriotyzmu. Pod tym względem jakże przekonująco brzmi uwaga jednego z teologów, poczyniona w ramach analizy nauczania św. Jana Pawła II, wedle której „wzmacnianie (budzenie, rozwijanie, oczyszczanie) patriotyzmu jest najlepszą drogą do wzmacniania (budzenia, rozwijania, oczyszczania) cnót i postaw obywatelskich”¹⁰.

W nauczaniu papieskim patriotyzm i związaną z nim obywatelskość można właściwie zinterpretować nade wszystko w kluczu miłości. Należy wszakże mówić o teologicznie tej kwestii. Odwołuje się do niej nie tylko Papież Polak, ale całe chrześcijaństwo. Warto uświadomić sobie, że teologia Jana Pawła II skupia się na trzech tajemnicach (*mysteriones*): stworzenia, wcielenia i miłości.

Tajemnica stworzenia kryje w sobie prawdę, iż Bóg mówi swojemu stworzeniu miłosne „tak”, zaś do istoty bycia stworzonym należy włączenie człowieka do wspólnoty i nadanie mu prawa do aktywnej troski o jej dobro. W tej sytuacji człowiek obdarzony jest godnością osoby, która zgodnie ze swoją naturą funkcjonuje we wspólnocie – Kościoła, narodu, małej ojczyzny. Z kolei tajemnica wcielenia akcentuje rangę człowieczeństwa ze wszystkimi jego naturalnymi i kulturowymi uwarunkowaniami. W szczególności oznacza to konieczność uznania konstatacji: czym była Palestyna dla Jezusa, tym ma być państwo, ojczyzna dla człowieka, z którym solidaryzuje się Chrystus. Muszą być oczywiście zachowane wszelkie proporcje, aby to, co uniwersalne, mogło znaleźć swój

⁹ Z. Stojanowski-Han. *Święty Jan Paweł II o Polsce do Polaków*. Warszawa 2018 s. 47-52.

¹⁰ J. Szymik. *Jan Paweł II o miłości do ojczyzny* [dostęp: 28.09.2020].

konieczny wyraz w tym, co konkretne. Natomiast tajemnica miłości wpisuje się w powyższe misteria, sytuując się u podłoża stworzenia i wcielenia. Więcej, wynika z nich jako powinność moralna człowieka¹¹. Chodzi o powinność moralną w tych obszarach dobra, w których człowiek przejawia swoją aktywność. W szczególności jest to aktywność obywatelska, będąca uczestnictwem w dobru wspólnym i zarazem wyrazem odpowiedzialności za to dobro.

Motywy patriotyzmu, niekiedy utożsamianego ze zdrową obywatelskością, znajdują swój wyraz w licznych dokumentach św. Jana Pawła II, jego homiliach, okolicznościowych przemówieniach i rozmaitych wypowiedziach, które warto w tym miejscu zilustrować konkretnymi przykładami. Niepodobna nie rozpocząć od cytatu będącego wyjaśnieniem papieskiego rozumienia patriotyzmu: „Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu. Próbą dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie tego dobra, jakim jest ojczyzna. [...] [Patriotyzm jest] miłością ojczyzny, która przyznaje wszystkim innym narodom takie samo prawo jak własnemu, a zarazem jest drogą do uporządkowanej miłości społecznej”¹².

Swego rodzaju credo patriotyzmu, wyrażone językiem poezji, zawarte jest w poemacie *Myśląc ojczyzna*. Oto jego fragment: „Ojczyzna – kiedy myślę – wówczas wyrażam siebie i zakorzeniam, mówi mi o tym serce, jakby ukryta granica, która ze mnie przebiega ku innym, aby wszystkich ogarniać w przeszłość dawniejszą niż każdy z nas: z niej się wyłaniam... gdy myślę Ojczyzna – by zamknąć ją w sobie jak skarb, pytam wciąż, jak go pomnożyć, jak poszerzyć tę przestrzeń, którą wypełnia”¹³.

¹¹ Tamże.

¹² Jan Paweł II. *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*. Kraków 2005 s. 71-73.

¹³ K. Wojtyła. *Myśląc Ojczyzna*. W: Tenże. *Poezje i dramaty* s. 87.

Postawa patriotyzmu stanowi szczególnie rodzaj sprawiedliwości wobec ojczyzny. W tym też duchu można odczytać słowa Papieża Polaka wypowiedziane na Jasnej Górze do polskiej młodzieży w 1983 roku: „Czuwam – to znaczy także: czuję się odpowiedzialny za to wielkie, wspólne dziedzictwo, któremu na imię Polska. To imię nas wszystkich określa. To imię nas wszystkich zobowiązuje. To imię nas wszystkich kosztuje. Może czasem zazdrościmy Francuzom, Niemcom czy Amerykanom, że ich imię nie jest związane z takim kosztem historii, że o wiele łatwiej są wolni, podczas gdy nasza polska wolność tak dużo kosztuje. Nie będę, moi drodzy, przeprowadzał analizy porównawczej. Powiem tylko, że to, co kosztuje, właśnie stanowi wartość. Nie można zaś być prawdziwie wolnym bez rzetelnego i głębokiego stosunku do wartości. Nie pragniemy takiej Polski, która by nas nic nie kosztowała. Natomiast czuwajmy przy wszystkim, co stanowi autentyczne dziedzictwo pokoleń, starając się wzbogacić to dziedzictwo. Naród zaś jest przede wszystkim bogaty ludźmi. Bogaty człowiekiem. Bogaty młodzieżą! Bogaty każdym, który czuwa w imię prawdy, ona bowiem nadaje kształt miłości”¹⁴.

Podejmując próbę konkluzji, nietrudno zauważyć, że św. Jan Paweł II postrzega patriotyzm wielowymiarowo, ujmując go wieloaspektowo. Papieskie rozumienie miłości do ojczyzny jest personalne, kulturowe, historyczne i religijne.

Wymiar personalny łączy się z papieską ideą człowieka, która – jak wiadomo – naznaczona jest duchem chrześcijańskiego personalizmu.

Wymiar kulturowy wynika z przekonania Ojca Świętego na temat roli kultury w życiu narodu. Jego zdaniem naród jest wspólnotą ludzi, której głównym spoiwem jest właśnie kultura. W przemówieniu w siedzibie UNESCO wyraził to następująco: „Naród istnieje «z kultury» i «dla

¹⁴ *Przemówienie Ojca Świętego przed Apelem Jasnogórskim, Jasna Góra, 18 VI 1983 r.* W: *Jan Paweł II w Polsce (2-10 VI 1979, 16-23 VI 1983, 8-14 VI 1987). Przemówienia i homilie.* Warszawa 1991 s. 354-355.

kultury». [...] Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze narodu. Jest to zarazem suwerenność, przez którą równocześnie najbardziej suwerenny jest człowiek¹⁵.

Z kolei wymiar historyczny uwarunkowany jest historią narodu, ojczyzny i państwa, o ile strzeże ono ojczystego dobra wspólnego, zaś jego polityka afirmuje suwerenność narodu. W przypadku Jana Pawła II umiłowanie własnej ojczyzny zakorzenione jest w ogromnym szacunku dla jej dramatycznych dziejów. Zanim jeszcze został papieżem Kościoła powszechnego, wystarczająco doświadczył historii własnej ojczyzny wraz ze świadomością wartości narodu i państwa.

Natomiast wymiar religijny zakotwiczony jest w chrześcijańskiej wierze, wszak w Biblii naród stanowi kategorię teologiczną. Miłość do własnego narodu jest powinnością wynikającą nie tylko z rozszerzonej interpretacji czwartego przykazania Dekalogu, ale również z faktu, że każdy naród z woli Chrystusa został objęty ewangelizacją. Chrystus bowiem powiedział do apostołów, że „w Jego imię będzie głoszone nawrócenie i odpuszczenie grzechów wszystkim narodom” (Łk 24,47) czy też polecił im: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im Chrztu [...]. Uczcie je zachowywać wszystko, co wam przykazałem” (Mt 28,19-20).

Autentyczny patriotyzm nie może nie pozostawać w bliskości postawy obywatelskości. Każde państwo jest wszakże nie tylko instytucją władzy, ale także wspólnotą obywateli, którzy przeważnie kochają swój kraj, swoją ojczyznę, swój naród. Chodzi o to, by kochali również swoje państwo, które z natury tworzone jest przez trzy rzeczywistości: społeczeństwo (wspólnotę obywateli), terytorium i władzę. Jan Paweł II, zastanawiając się nad taką idea

¹⁵ Jan Paweł II. *Kultura jest właściwym sposobem istnienia i bytowania człowieka* (Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 r. w paryskiej siedzibie UNESCO) p. 14. <<https://teologiapolityczna.pl/jan-pawel-ii-kultura-jest-wlasciwym-sposobem-istnienia-i-bytowania-czlowieka-1>. [dostęp: 30.09.2020].

państwa, które zasługiwałyby na uznanie ze strony obywateli, byłoby przedmiotem ich miłości i odpowiedzialności, nie proponuje konkretnego modelu, ale wyznacza ramy, w jakich powinno ono funkcjonować. Na jednym biegunie umiejscawia jego totalitarne aspiracje, a na drugim – jego liberalną wersję. Pomiedzy nimi zauważa przestrzeń, którą powinno wypełnić „upodmiotowione społeczeństwo”, które charakteryzują trzy elementy (zasady): wolność pracy, przedsiębiorczość i uczestnictwo. Tej właśnie kwestii – podmiotowości społeczeństwa, Papież poświęca wiele miejsca, zwłaszcza w encyklice *Centesimus annus*¹⁶. Refleksja Papieża zdaje się uzasadniać stwierdzenie, iż w upodmiotowionym społeczeństwie postawa obywatelskości pozostaje w ideowej bliskości z duchem patriotyzmu.

Summary:

When reflecting upon the topic of patriotism and civic virtue found through analyses of the remarkable pastoral legacy of St. John Paul II, one should reflect on the most general premise, i.e. the Christian belief he worshipped. The Holy Bible hides many intuitions which somehow affirm the stance of love towards one's own motherland and active care for its prosperity perceived in light of Revelation. Here, let us recall one detail in the Bible that, although not directly connected to these reflections, without a doubt constitutes some sort of inspiration to become aware of the meaning of citizenship.

Key words:

Patriotism, civic virtue, motherland, nation, John Paul II, responsibility, care, goodness, culture, independence.

¹⁶ Tenże. *Encyklika Centesimus annus* (2.05.1991) p. 13, 35, 46-52; zob. A. Biały. *Jana Pawła II wizja państwa i społeczeństwa a realia współczesnych przemian*. W: *Polityka społeczna wobec „rzeczy nowych”*. 25-lecie encykliki *Centesimus annus* św. Jana Pawła II. Red. J. Mazur. Kraków 2016 s. 243–270.